

Політична культура та ідеологія

УДК 94(4-191.2):321.64/.8:159.923.2-027.543

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18670582>

**Роль публічного інтелектуала в процесах посткомуністичної
трансформації та переосмислення національних ідентичностей у
Центрально-Східній Європі (на прикладі Чеслава Мілоша)**

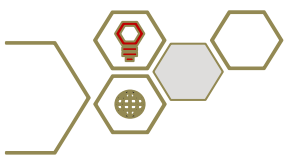
Малий Тарас Сергійович,

Аспірант кафедри політичних наук Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
<https://orcid.org/0009-0003-1466-3649>

Прийнято: 29.01.2026 | Опубліковано: 17.02.2026

Анотація: У статті простежується, як постаті публічних інтелектуалів з Центрально-Східної Європи повертаються в український науковий і публічний дискурс і стають ресурсом для переосмислення власного політичного і культурного позиціонування в регіоні. Вихідною точкою виступає спостереження за новою хвилею зацікавлення українцями відповідними авторами та текстами, підсилене перевиданнями й актуальним контекстом деколонізаційних зрушень, що роблять регіональну приналежність предметом рефлексії не лише історичної, а й політичної та етичної.

Особливу увагу приділено уточненню термінології та операціоналізації поняття «інтелектуал» у східноєвропейській традиції, де розрізнення «інтелігенція / інтелектуали» є водночас історично навантаженим і методологічно необхідним. Залучаючи міркування дослідників про складність емпіричного виокремлення цих груп, автор демонструє, як у різних традиціях (від Вебера до Саїда, а також у сучасній українській дискусії) змінюються

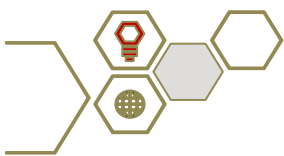

критерії символічної легітимації, публічності та моральної відповідальності інтелектуала. У підсумку обґрунтовується зміщення аналітичного фокусу з питання «хто є інтелектуалом» на питання «де» і «як» він діє у системі соціокультурних і політичних координат.

Окремий аналітичний блок присвячено теоретичному зближенню концепції Едварда Саїда та інтелектуальної позиції Чеслава Мілоша: критика інституціоналізації знання, етика публічної відповідальності та досвід вигнання розглядаються як спільна рамка, що дозволяє аналізувати інтелектуала не як «експерта при інституції», а як носія представницького й морального виміру висловлювання. У цій логіці подальша увага зосереджується на Мілошеві — зокрема на тому, як його біографічний досвід еміграції та есеїстика (включно з тематикою пам'яті, викорінення, багат шарової ідентичності та критики національних ортодоксій) працюють як інструменти осмислення історичних зламів і наслідків ідеологічної лояльності.

Міждисциплінарність статті полягає у поєднанні політичної теорії про роль громадянського суспільства з інструментарієм культурної історії, студій пам'яті й постколоніальної оптики для аналізу «білих» форм колоніальності та імперських залежностей у регіоні. На прикладі рецепції Мілоша в інтелектуальних середовищах показано, як есеїстичний метод «від переживання до рефлексії» стає придатним для сучасного читання в умовах прискорених культурно-політичних зламів, а також для переосмислення мови опису імперського досвіду та його тривалих наслідків.

Ключові слова: ідентичність, Центрально-Східна Європа, націоналізм, публічні інтелектуали, посткомуністичні суспільства.

The role of a public intellectual in post-communist transformation and the rethinking of national identities in Central and Eastern Europe (the case of Czesław Miłosz)

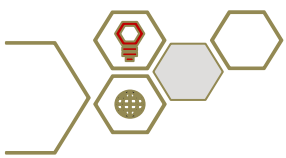
Taras Malyi,

PhD student at the Department of Political Science, Vasyl Stefanyk Carpathian
National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0003-1466-3649>

Abstract: The article examines how prominent public intellectuals from Central and Eastern Europe are coming back to the Ukrainian scientific and public discourse and becoming a point of reference for rethinking their own cultural and political position within the region. The starting point is the observation of a new wave of interest in relevant authors and texts among Ukrainians, which is reinforced by republications and the current context of decolonial shifts that make regional belonging a subject of reflection not only historical, but also political and ethical.

The article focuses in particular on clarifying the terminology and operationalization of the «intellectual» concept in the Eastern European tradition, where the distinction «intelligentsia / intellectual» is both historically conditioned and methodologically necessary. By involving the researcher's considerations regarding the difficulty of empirically distinguishing these groups, the author demonstrates how, across different traditions (from Weber to Saïd and in modern Ukrainian debate), the criteria for symbolic legitimation, publicity and moral responsibility of an intellectual are changing. In the summary, the shift of analytical focus from the question of «who is an intellectual?» to the question of «where» and «how» they operate in the system of sociocultural and political coordinates is substantiated.

A separate analytical section is dedicated to the theoretical convergence of Edward Saïd's concept and Czesław Miłosz' intellectual position: critique of the

institutionalisation of knowledge, the ethics of public responsibility and the experience of exile are treated as a common framework that allows the intellectual to be analyzed not as an «expert attached to an institution» but a bearer of the representative and moral dimension of expression.

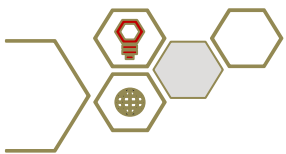
In this context, further attention is given to Miłosz, in particular, on how his biographical experience of emigration and his essays (including themes of memory, deracination, multilayered identity, and critique of national orthodoxies) function as tools for understanding the ruptures of history and the consequences of ideological loyalty.

The interdisciplinary nature of the article stems from combining political theory on the role of civil society with the tools of cultural history, memory studies, and postcolonial perspectives to analyze «white» forms of colonialism and imperial dependencies within the region.

Using the reception of Miłosz in intellectual circles as an example, the article shows how the essay form «from experience to reflection» becomes suitable for contemporary reading amid rapid cultural and political upheavals, as well as for rethinking the language used to describe the imperial experience and its lasting consequences.

Keywords: identity, Central and Eastern Europe, nationalism, public intellectuals, post-communist societies.

Постановка проблеми. У дослідженнях посткомуністичних трансформацій у Центрально-Східній Європі роль інтелектуалів переважно аналізується в межах історії ідей або політичної історії окремих держав. За такого підходу інтелектуал постає як ідеолог, експерт або символічний репрезентант нації, тоді як його публічна позиція, етична відповідальність і вплив на формування політичних уявлень у періоди історичних зламів залишаються недостатньо осмисленими.

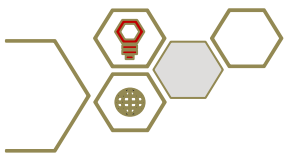

Водночас у регіоні з досвідом тоталітарних режимів та імперського підпорядкування саме публічні інтелектуали відігравали ключову роль у формуванні альтернативних моделей спільноти, відповідальності й колективної ідентичності. У цьому контексті публічна інтелектуальна позиція Чеслава Мілоша, сформована в умовах історичних зламів ХХ століття, дає підстави проаналізувати, яким чином інтелектуал конструює власну роль на перетині досвіду вигнання, історичної катастрофи та морального вибору, а також з'ясувати, чи здатна така позиція впливати на процес переосмислення національної ідентичності окремої спільноти або ж ініціювати ширшу дискусію в Центрально-Східній Європі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя статті спирається на концептуальні підходи Макса Вебера (інтелектуали як соціальний тип) [25], Жерара Леклерка (соціологія інтелектуалів) [7], Едварда Саїда (публічна відповідальність і критика інституціоналізації знання) [24] та Зигмунда Баумана (досвід модерності, вигнання й амбівалентної ідентичності) [19]. Ці підходи заклали методологічну основу для аналізу автономії інтелектуала, його дистанції до влади та взаємодії з національними проектами.

У сучасному українському академічному контексті важливими є дослідження Е. Нарвселиус, у яких проаналізовано історичну специфіку понять «інтелігенція» та «інтелектуал» у східноєвропейській традиції та показано їхню контекстуальну залежність від політичних умов [12]. Роботи Я. Грицака [2] та М. Рябчука [15] акцентують на ролі інтелектуалів у процесах націєтворення, демократизації та деколонізації українського простору. У новітніх публікаціях, пов'язаних із рецепцією Чеслава Мілоша (О. Забужко [4], К. Чижевський [18] та ін.), його спадщина інтерпретується в оптиці постколоніальних студій.

Постать Чеслава Мілоша та його інтелектуальний доробок стали предметом рефлексій багатьох науковців та діячів культури у посткомуністичних країнах. Чимало задокументованих спогадів про

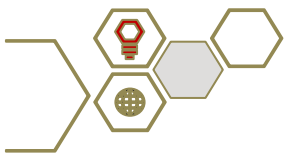
безпосереднє спілкування з письменником, переклади його есеїв і їх поява у періодичних виданнях, спільний проєкт Польського Інституту у Києві та журналу «Український тиждень» – стали підґрунтям для нашого дослідження. Серед авторів того знакового видання варто відзначити: Марека Залеського, Ярослава Грицака [1], Миколу Рябчука [14], Ярослава Поліщука [13], Кшиштофа Чижевського, Александра Ф'юта [17], Євгена Сверстюка.

Водночас більшість досліджень, присвячених Мілошу, зосереджені на літературному аналізі, біографічному контексті або історії польської еміграції та середовища «Культури». У межах політичної науки його постать рідко розглядається як приклад публічного інтелектуала, чия позиція впливала на формування ґрунтовного аналізу і переосмислення регіональної ідентичності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний обсяг досліджень, залишається недостатньо опрацьованим питання інтелектуала як автономного етичного й символічного суб'єкта, який впливає на процеси трансформації поза межами безпосередньої політичної участі. У науковій літературі відсутній цілісний міждисциплінарний аналіз, що поєднував би політичну теорію інтелектуала з дослідженням конкретної інтелектуальної біографії в умовах тоталітарного досвіду, еміграції та посткомуністичних змін.

Не було спроб зіставлення концепції публічного інтелектуала сформованої Едвардом Саїдом з інтелектуальною позицією Чеслава Мілоша — зокрема в аспектах вигнання, критики націоналізму та дистанціювання від інституційної лояльності. Саме ця аналітична прогалина визначає дослідницьку нішу статті.

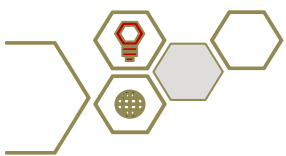
Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз публічного інтелектуала як автономного етичного та символічного суб'єкта в процесах посткомуністичних трансформацій у Центрально-Східній Європі на прикладі інтелектуальної біографії Чеслава Мілоша.

Для досягнення цієї мети поставлено такі дослідницькі завдання: окреслити теоретичні підходи до визначення ролі публічного інтелектуала; зіставити концепцію інтелектуала в інтерпретації Едварда Саїда з інтелектуальною позицією Чеслава Мілоша; проаналізувати, як досвід вигнання, критика націоналізму та дистанція від владних структур формують модель інтелектуальної відповідальності; показати, яким чином ця модель впливає на переосмислення національних ідентичностей у регіоні Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нова хвиля зацікавлення постатями публічних інтелектуалів з Центрально-Східної Європи — Чеславом Мілошем, Міланом Кундерою, Вацлавом Гавелом, Зигмунтом Бауманом, Лешеком Колаковським, Єжи Гедройцем, – спостерігається в українському медійному просторі в останні роки, що підкріплюється активною роботою видавництв над перевиданнями і публікаціями, що раніше існували тільки у форматі самвидаву чи завдяки осередкам української діаспори («Сучасність» в Мюнхені, «Діалог» в Торонто). Симптоматично, що наприкінці 2025 року український книжковий ринок вперше отримав офіційне видання есею Мілана Кундери «Викрадений Захід, або Трагедія Центральної Європи» [6], а також нове перевидання «Родинної Європи» Чеслава Мілоша.

Хоча ці процеси активізувалися після повномасштабного вторгнення Росії та припинення засилля російських книжок в українських книгарнях, їх не варто зводити виключно до реакції на війну. Йдеться про глибші деколонізаційні зрушення в українському суспільстві. Вони пов'язані з переосмисленням власної ідентичності в ширшому регіональному вимірі — у контексті належності до Центрально-Східної Європи — передусім, як інтелектуальної конструкції, сформована внаслідок дискусій кінця ХХ століття, що передували краху комуністичних режимів у регіоні.

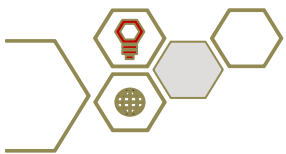
Перш ніж перейти до аналізу джерел і дослідницьких ракурсів, що формують прочитання Мілоша в європейському, зокрема українському інтелектуальному середовищі, необхідно уточнити термінологічний апарат, у межах якого осмислюється роль публічного інтелектуала.

Елеонора Нарвселіус, аналізуючи українську інтелігенцію у пострадянському Львові, переконливо показала методологічну проблемність виокремлення інтелектуалів, інтелігенції чи культурних еліт як чітко окреслених соціальних груп. У східноєвропейській традиції поняття «інтелігенція» часто використовується як синонім «інтелектуалів» або як їхній історичний відповідник, що зумовлює потребу аналітичного розмежування цих термінів [12, с. 39].

У науковій традиції це розрізнення закріпилося не лише історично, а й концептуально. Інтелігенція розглядається як специфічний соціальний феномен XIX століття, тоді як інтелектуали — як тип соціальних акторів, чия роль і функції трансформуються залежно від політичного та культурного контексту. Зигмунт Бауман, зокрема, трактував інтелігенцію як історичну традицію, що за певних умов може бути успадкована, але не відтворюється автоматично [19, р. 176].

Макс Вебер запропонував нормативну модель розрізнення інтелігенції та інтелектуалів як різних ідеальних типів. Інтелектуали в його концепції постають як творчий авангард, орієнтований на виробництво інтелектуальних смислів, тоді як інтелігенція виконує функцію посередництва, адаптації та інституціоналізації цих ідей. Важливою відмінністю між цими групами Вебер вважав ідеологічний вимір: інтелігенція частіше залучає ідеології як інструмент соціальної позиції, тоді як інтелектуали, принаймні нормативно, керуються «ідеальними інтересами» раціоналізму й критичного мислення [25, р. 371].

Із запропонованим Максом Вебером підходом до розрізнення інтелектуалів та інтелігенції згодом працювали дослідники націоналізму,

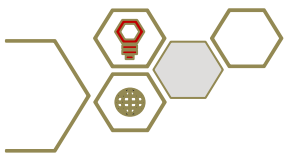

зокрема Мірослав Грох та Ентоні Сміт. У межах цієї традиції Жерар Леклерк у «Соціології інтелектуалів» зосереджується на проблемі впливу та публічності інтелектуалів. Не володіючи безпосередньою політичною владою, інтелектуали, за Леклерком, здійснюють символічну владу — культурну та інтелектуальну — і беруть на себе відповідальність за артикуляцію суспільно значущих смислів, орієнтованих на універсальні цінності спільноти, а не на приватні чи ситуативні інтереси [7, с. 65].

В українському контексті ця проблематика була сформульована Ярославом Грицаком у есеї «Ігри з кочергою: всерйоз та по-українськи», де перше десятиліття після краху комунізму окреслено як критичний момент для самоозначення інтелектуалів [2, с. 23]. Грицак наголошує, що дефініція ролі інтелігенції безпосередньо залежить від історичних умов і особливо загострюється в переломні періоди. Також ця вимога насамперед стосується тієї частини інтелігенції, яку зазвичай називають «опінієтворчою». Історик пропонує використовувати концептуально чіткіший термін — «інтелектуали», для означення тієї частини суспільства, яка формує публічні смисли й впливає на уявлення спільноти.

Цю лінію продовжує Микола Рябчук, акцентуючи на значенні означення «публічний». Публічний інтелектуал, за Рябчуком, не обмежується фаховим середовищем, а здатний до комунікації з широкою аудиторією, володіє публічним авторитетом і бере участь у формуванні ієрархії суспільно значущих проблем і викликів [15]. У цьому сенсі публічні інтелектуали функціонують як елемент громадянського суспільства, поєднуючи аналітичну, комунікативну й нормативну ролі.

Зміщення аналітичного фокусу з питання «хто є інтелектуалом» на питання «де і як він діє» дозволяє розглядати інтелектуала як учасника конкретних соціокультурних і політичних процесів. Такий підхід передбачає аналіз форм публічної участі, стратегій саморепрезентації та способів артикуляції ціннісних позицій у визначених історичних обставинах.

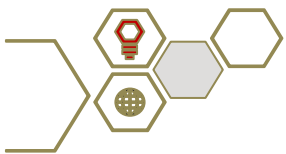

У цьому контексті звернення до постаті Чеслава Мілоша та інтелектуального кола, пов'язаного з діяльністю Єжи Гедройця і часопису «Культура», потребує чіткої історичної локалізації. Йдеться насамперед про другу половину XX століття — період пізнього комунізму та формування тих політичних і культурних процесів, що згодом визначили характер посткомуністичних трансформацій у Центрально-Східній Європі.

Аналізуючи роль і вплив публічних інтелектуалів у контексті посткомуністичних трансформацій, доцільно звернутися до концепції, запропонованої Едвардом Саїдом у праці «Representations of the Intellectual». Його власний досвід еміграції та наголос на необхідності критичної дистанції від домінантних національних наративів формують релевантну теоретичну рамку для зіставлення з інтелектуальною позицією Чеслава Мілоша.

Саїд розглядає інституціоналізацію інтелектуального життя як одну з ключових загроз наприкінці XX століття. Йдеться про ситуацію, коли виробництво знання дедалі більше залежить від державних структур, корпоративних інтересів або логіки медіаіндустрії [24, р. 22]. За таких умов звужується автономія мислення, а критична позиція підміняється лояльною експертністю. Ця критика залишається актуальною і сьогодні — з огляду на вплив цифрових платформ і соціальних мереж на формування публічного дискурсу. Принциповою для Саїда є теза про те, що інтелектуал не зводиться до ролі фахівця чи функціонера, навіть якщо працює в академічних, медійних або державних інституціях [24, р. 13]. Визначальною є його публічна функція: інтелектуал формулює позиції та цінності й бере на себе відповідальність за їхнє обґрунтування. Він діє в напрузі між загальними принципами справедливості та конкретними історичними обставинами.

Важливим елементом цієї концепції є критика підпорядкування інтелектуалів нормативним уявленням про національну ідентичність. За Саїдом, національна мова, традиція та історичний досвід становлять неминучий контекст існування інтелектуала, однак не можуть слугувати

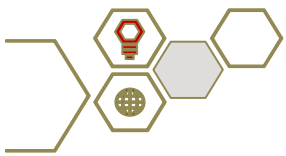
виправданням мовчання, співучасті в насильстві чи толерування дискримінаційних практик. У цьому сенсі національна належність постає не як абсолютна цінність, а як об'єкт постійного критичного осмислення.

Центральною для Саїда є ідея інтелектуальної відповідальності. Публічний інтелектуал, за його визначенням, — це особа, здатна формулювати й доносити до широкої аудиторії інтерпретації суспільно значущих процесів, а також репрезентувати проблеми та досвіди, які систематично витісняються з домінантного публічного дискурсу [24, р. 13]. Ця роль передбачає опір усталеним ортодоксіям і принципову незалежність від урядових чи корпоративних інтересів.

Особистий досвід Саїда як вигнанця визначає вигнання не лише як травматичний стан, а як аналітичну позицію, що дозволяє бачити соціальну реальність з подвійної перспективи — зсередини та ззовні. Саме ця дистанція, за Саїдом, є умовою збереження критичної автономії інтелектуала й уникнення некритичного сприйняття домінантних наративів [23, р. 173].

У межах цієї логіки діяльність інтелектуала безпосередньо пов'язується з його публічною функцією — ставити під сумнів домінантні ідеї та інституційні догми, не створюючи нових ортодоксій, а послідовно піддаючи критичному аналізу наявні. Ця позиція поєднується з критикою академічного конформізму та фігури «інституційного інтелектуала» [24, р. 10], що обслуговує владні структури, і водночас виявляє концептуальну спорідненість з інтелектуальною позицією Чеслава Мілоша, зокрема з його аналізом механізмів ідеологічного підпорядкування, викладеним у «Поневоленому розумі».

Спираючись на підхід Саїда, ключ до розуміння інтелектуальної позиції Мілоша слід шукати не лише в його текстах, а й у біографічному досвіді еміграції та тривалого вигнання. Саме цей досвід дозволяє коректно інтерпретувати його критичне ставлення до націоналізмів у Центрально-Східній Європі та пояснює універсалістський характер його інтелектуальної

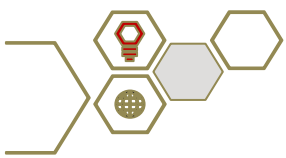

перспективи. Осмислення Центральної Європи як окремого культурно-історичного простору постає в Мілоша не як політичний проєкт, а як інтелектуальна конструкція, що формується на перетині історичної травми, етичного вибору та досвіду вигнання.

Досвід ХХ століття для Чеслава Мілоша був не абстрактним історичним тлом, а безпосередньо пережитою реальністю ключових катастроф епохи. Окупаційний досвід у Варшаві, свідчення знищення єврейського гетто [16] та поразки Варшавського повстання, а згодом десятиліття еміграції у Франції та США сформували в ньому стійку недовіру до ідеологій, що претендують на монополію істини. Засудження до «громадянської смерті» в Польській Народній Республіці та ізоляція від читачів на батьківщині лише посилили його потребу осмислювати роль інтелектуала поза межами національної лояльності.

Як наголошує Александер Ф'ют, визначальним чинником формування світогляду Мілоша була багатокультурність Вільна — простору перетину польської, литовської, єврейської та білоруської культур [17, с. 15]. Саме цей досвід співіснування різних мов і форм пам'яті зумовив його універсалістське мислення та послідовний спротив етнічному партикуляризму, націоналізму й шовіністичним моделям ідентичності, які він розглядав як редуктивні та потенційно насильницькі.

Багаторівнева ідентичність Мілоша — литовське коріння, польська культурна належність, еміграційний досвід у Західній Європі та США — була для нього не декларацією, а практикою інтелектуальної дистанції на якій акцентує Саїд. Вона забезпечувала критичну проникливість у тлумаченні культурних процесів і водночас супроводжувалася досвідом тривалої екзистенційної самотності. У цьому сенсі його есеїстику можна розглядати як систематичне осмислення викорінення — не лише індивідуального, а й структурного феномена ХХ століття, що загострюється в умовах глобальних трансформацій.

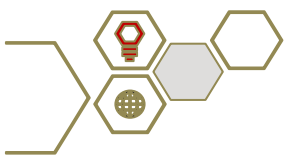

Позбавлений можливості повернення до Литви як до цілісної історичної реальності, Мілош перетворює есеїстику на простір роботи з індивідуальною та колективною пам'яттю. Він поєднує документальність із рефлексією, надаючи пам'яті інтерпретаційного виміру. Противагою викоріненню в його текстах стають образи батьківщини, реконструйовані через локальні портрети, ландшафти, звичаї та вірування. Показовим у цьому контексті є есе «Вільнянин – поляк – європеєць...», де ідентичність постає як напружений баланс між закоріненістю й універсалізмом, між приватним досвідом і загальнолюдськими орієнтирами [10, с. 29-45].

Політичний вимір цієї рефлексії виразно проступає в осмисленні долі балтійських народів. У «Поневоленому розумі» Мілош поєднує аналітичну дистанцію зі стриманим моральним осудом тоталітарного насильства; в «Родинній Європі» особисту пам'ять інтегрує в ширший історичний наратив; у Нобелівській лекції публічно обстоює право балтійських країн на незалежність [10, с. 20-21], а в «Пошуках вітчизни» аналізує досвід тривалого й болісного пошуку ідентичності в умовах історичних розривів.

Значення постаті Мілоша для осмислення XX століття підкреслюють і сучасні інтерпретації. Оксана Забужко зауважує, що: «Кожна культура, аби залишатися історично адекватною, потребує діячів, які здатні «перекладати» ключові події епохи на мову особистого пережиття; без цього культура втрачає власну перспективу й ризикує стати вторинною [4, с. 142]. Марія Яніон, у свою чергу, наголошує, що без інтелектуальної спадщини Мілоша польське посткомуністичне суспільство мало б значно обмеженіші можливості рефлексії над досвідом XX століття.

Александр Ф'ют звертає увагу на прагнення Мілоша виробити ширшу формулу ідентичності, що виходила б за межі етнічного самовизначення [17, с. 16]. У «Родинній Європі» Мілош визначає себе як східноєвропейця, дистанціюючись від стандартних емігрантських моделей. Його позицію вирізняють інтелектуальна допитливість, публічність мислення, іронія та

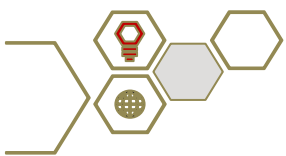

виразна «географічна уява». Упродовж понад півстоліття Мілош систематично звертався до різних вимірів ідентичності, поєднуючи літературну рефлексію з політичними і філософськими діагнозами. Наполягав на аналізі культурних процесів у нерозривному зв'язку з політичними та соціальними умовами — позиція, що дозволяє вийти за межі традиційної схеми «національного поета» Східної Європи.

Стосунки Чеслава Мілоша з польським суспільством потребують окремого аналітичного розгляду. Усвідомлюючи складність власної ідентичності та драматизм історичного контексту, у якому йому доводилося діяти, він послідовно обирав позицію «незручного» інтелектуала — свідомо дистанційовану від домінантних ідеологічних очікувань [8]. Саме ця позиція значною мірою зумовила його неприйняття в окремих політичних і культурних середовищах.

Лешек Колаковський, аналізуючи польський інтелектуальний ландшафт поза межами комуністичного режиму, звертав увагу на існування щонайменше двох моделей польської ідентичності: «позитивістично-ендецької» та з «душею романтично-пепеєсівсько-легіоновою» [1, с. 12]. Саме перша з них, за його спостереженням, найгостріше відреагувала на втечу Мілоша з польського посольства в Парижі 1951 року. Публічні реакції цього середовища свідчили не лише про символічне відторгнення, а й про реальну загрозу особистій безпеці поета — загрозу, яку сам Мілош у спогадах оцінював як цілком конкретну.

Наслідком доносів з боку частини емігрантських кіл стала й практична ізоляція: Мілош тривалий час не міг отримати візу до США й фактично перебував під захистом кола паризької «Культури» [2, с. 149]. Саме в цьому середовищі були опубліковані його перші еміграційні тексти, зокрема «Поневолений розум». Часопис Єжи Гедройця репрезентував альтернативний проєкт польської ідентичності, що не вписувався в жодну з усталених ідеологічних матриць. Радикальність цього проєкту найвиразніше проявилася

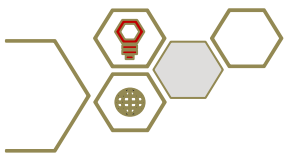

у визнанні нових східних кордонів: у 1950-х роках «Культура» публічно назвала Вільнюс литовським, а Львів — українським містом [5]. Хоча ці позиції спричинили гостру критику з боку еміграції, після 1989 року вони стали концептуальною основою польської зовнішньої політики.

Марія Яніон, аналізуючи пізнішу рецепцію Мілоша, описує перелом у сприйнятті його постаті після присудження Нобелівської премії. Подорож Польщею 1981 року вона інтерпретує як символічне «ритуальне паломництво» письменника, чия легітимація була здобута у західному інтелектуальному просторі [20, р. 38]. Сам факт цього визнання відіграв вирішальну роль у зміні суспільного ставлення. Для самого Мілоша ці зустрічі також мали принципове значення, оскільки він прагнув прямого контакту з читачами поза межами елітарного кола.

Разом із тим Яніон звертає увагу на феномен ритуально-романтичного сприйняття Мілоша в польській культурі. Поява в нелегальному обігу вірша, приписаного поетові без його участі, свідчить про тенденцію перетворення Мілоша на носія колективних очікувань [20, р. 38]. Попри власний опір такому прочитанню, він опинився втягнутим у систему символічних уявлень, яка вимагала відповідності нормативному образу «національного поета». Водночас Мілош послідовно відкидав цей тиск, наголошуючи на власній автономії та праві не підпорядковуватися «владі національного колективу».

Питання про безпосередній політичний вплив Мілоша в 1970–1980-х роках залишається принциповим. Його приїзд до Польщі в період піднесення «Солідарності» перебував під пильним контролем Служби безпеки, яка очікувала використання авторитету нобелівського лауреата для політичної мобілізації. Однак задокументовані зустрічі у Варшаві, Кракові, Любліні та Гданську засвідчують інше: Мілош послідовно уникав політичних інтерпретацій власного візиту, трактуючи його як приватний. За свідченнями агентів, він припиняв будь-які спроби перетворити зустрічі на політичні акції,

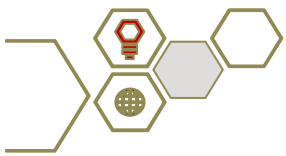
наголошуючи на власній дистанції та небажанні робити політичні судження без знання повсякденних реалій життя в Польщі [22].

Візуальні свідчення візиту 1981 року — фотографії Мілоша поруч із Лехом Валенсою серед робітників Гданської верфі — могли сприйматися як символічна підтримка опозиції. Водночас зафіксовані висловлювання поета залишалися стриманими: він визначав «Солідарність» передусім як рух соціального відродження, а не політичну силу, і висловлював повагу Валенсі за послідовність і громадянську відвагу. У свою чергу, Валенса наголошував на моральному й інтелектуальному впливі Мілоша на профспілковий рух.

Ці епізоди дозволяють говорити про непрямий характер впливу Мілоша, що узгоджується з баченням ролі інтелектуала Едвардом Саїдом. Мілош не був частиною організаційного ядра «Солідарності» й не долучався до масової політичної мобілізації. Функцію публічного лідерства виконували інші постаті — зокрема Яцек Куронь та Адам Міхнік, — тоді як Мілош залишався моральним і символічним орієнтиром.

У ширшому порівняльному контексті Стівен Коткін переконливо показує, що саме Польща стала ключовим прикладом ефективної ролі громадянського суспільства в процесі краху комуністичного режиму [21, р. 97]. На відміну від більшості країн соціалістичного табору, антикомуністична опозиція тут здобула перемогу ще до падіння Берлінського муру. Ярослав Грицак пояснює цю відмінність тим, що комуністичному режиму в Польщі так і не вдалося усунути свого головного конкурента у сфері суспільного впливу — Римо-католицьку церкву, яка зберігала автономні освітні та культурні інституції навіть у період системного тиску [1, с. 12].

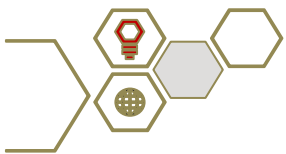
Поза безпосереднім контролем комуністичної влади залишалася польська діаспора, яка відігравала істотну роль у збереженні альтернативних інтелектуальних і політичних проєктів. У Лондоні продовжував функціонувати некомуністичний Уряд Польщі у вигнанні, а в містах Західної Європи та Північної Америки були осередки активних польських середовищ.

За рівнем організаційної згуртованості з польською могли зрівнятися хіба що українська та вірменська діаспори. Важливо, що, на відміну від них, польська діаспора зберігала можливість підтримувати відносно стабільні контакти з батьківщиною, оскільки польська держава навіть у період пізнього соціалізму частково залишалася відкритою до Заходу. Саме в цьому транснаціональному просторі формувалися й циркулювали ідеї, які згодом стали інтелектуальним ресурсом посткомуністичних трансформацій.

У цьому контексті Чеслав Мілош стає по-справжньому важливим для покоління інтелектуалів, яке в 1990-х роках було вже соціально та інтелектуально сформованим і готовим долучатися до переосмислення минулого й формування візій майбутньої Польщі. Кшиштоф Чижевський — засновник Центру «Прикордоння — мистецтв, культур, народів» у Сейнах та Фонду «Прикордоння» — наголошує, що для Мілоша визначальною була спрямованість у майбутнє [18, с. 128]. Його зацікавлення зосереджувалося не на реконструкції втраченого світу, а на розмові з молодшими поколіннями про нову Польщу та відповідальність за її формування. Цей досвід окреслює важливу рису інтелектуальної позиції Мілоша: відмову від ролі символічного «хранителя минулого» на користь участі в осмисленні моделей посткомуністичного розвитку суспільства.

Водночас вплив Мілоша не обмежувався польським контекстом і поширювався на ширший простір посткомуністичних суспільств. Оксана Забужко переконливо зауважує, що «Родина Європа» могла б ще наприкінці ХХ століття стати важливим інтелектуальним джерелом для постколоніальних студій [4, с. 143], адже демонструє, що колоніальні відносини не обмежуються заморськими чи расово маркованими територіями. Йдеться також про «білі» та географічно близькі простори — зокрема Польщу, Гетьманську Україну та Кримське ханство, інкорпоровані до Російської імперії у XVIII столітті. Своєчасне осмислення цього типу колоніальності, на думку Забужко, могло б

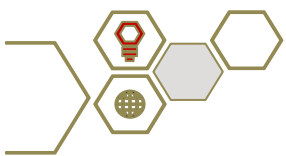

суттєво ускладнити тривале ігнорування колоніальних воєн Росії в європейському публічному дискурсі.

Метод Мілоша Забужко визначає як рух «від переживання до рефлексії» [4, с. 141]. Саме на цьому принципі вибудовано його есеїстичний доробок, який у сучасному українському контексті набуває особливої актуальності в умовах прискорених війною постколоніальних рефлексій. Мілош постає як філософ особливого типу: його цікавить не історія ідей у вузькому сенсі, а історія чуттєвості як підґрунтя ідейних позицій. У цій перспективі історіософська діагностика здійснюється на рівні афективного досвіду, що, за спостереженням Забужко, зберігає аналітичну придатність у різні історичні моменти, включно з сучасними війнами.

У підсумку Мілош постає як інтелектуал, сформований досвідом того, що Єжи Стемповський означив як «історію, спущену з ланцюга». Його позиція вибудовувалася з принципових засад і часто формувалася в опозиції до домінантних форм націоналізму, водночас не вписуючись і в канон комуністичного трактування культури. Критичне ставлення до етнічного націоналізму, опір бездумній імітації Заходу та послідовний нонконформізм визначають Мілоша як публічного інтелектуала, чия спадщина зберігає аналітичну й етичну значущість для осмислення посткомуністичних і постколоніальних трансформацій.

Висновки. Порівняння концепції публічного інтелектуала Едварда Саїда з інтелектуальною біографією Чеслава Мілоша показує, що саїдівська модель є релевантною для аналізу посткомуністичного досвіду Центрально-Східної Європи. Ключові елементи цієї концепції — досвід вигнання, критична дистанція до національних ідеологій, відмова від інституційної лояльності та моральна відповідальність за публічне висловлювання — знаходять послідовне втілення у позиції Мілоша. Водночас цей приклад дозволяє уточнити регіональну специфіку ролі інтелектуала: у східноєвропейському контексті вона формується не лише як відповідь на

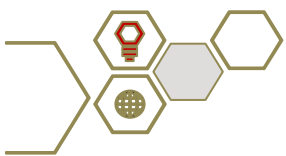

колоніальні чи імперські структури, а й як реакція на досвід тоталітарного поневолення та посттоталітарної трансформації.

Дослідження засвідчує, що вплив публічного інтелектуала в умовах посткомуністичних суспільств не має безпосередньо політичного характеру і не зводиться до участі в масових рухах або публічній мобілізації. На прикладі Мілоша показано інший тип впливу — через формування мови осмислення історичного досвіду, через критику ідеологічних спрощень та через послідовне наполягання на етичних межах політичної дії. У цьому сенсі публічний інтелектуал не замінює політичних акторів, але впливає на те, як суспільство інтерпретує власне минуле, теперішнє і можливі сценарії майбутнього.

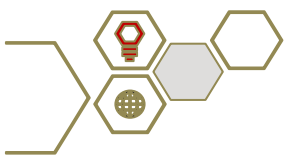
Застосування постколоніальної перспективи у статті дозволяє розширити аналіз посткомуністичних трансформацій, виводячи його за межі суто національних наративів. Центрально-Східна Європа постає як регіон, досвід якого формується під впливом специфічних імперських залежностей, що не зводяться до класичних моделей колоніалізму. У цьому контексті есеїстика Мілоша демонструє можливість осмислення таких залежностей через поєднання індивідуального досвіду, пам'яті та рефлексії над ідентичністю, без редукції складних історичних процесів до ідеологічних схем.

У підсумку Чеслав Мілош постає як модель публічного інтелектуала, для якого ідентичність не є наперед заданою характеристикою, а предметом постійного етичного вибору. Його інтелектуальна позиція формується у напрузі між універсальними цінностями та тиском національних і колективних очікувань, що дозволяє уникати як націоналістичних, так і ідеологічно нейтральних позицій. Саме в цьому вимірі спадщина Мілоша залишається аналітично значущою для сучасних українських дискусій — не як зразок для наслідування, а як інструмент критичного осмислення ролі інтелектуала в умовах тривалих постколоніальних наслідків і незавершених трансформацій.

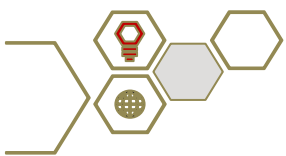

Список використаних джерел

1. Грицак Я. Була собі культура. Український тиждень. Спецпроект «Чеслав Мілош: літописець XX століття». 2011. С. 11–13.
2. Грицак Я. Ігри з кочергою: всерйоз та по-українськи. Критика. 2003. № 1–2. С. 21–25.
3. Гедройць Є. Автобіографія у чотири руки. Київ : Дух і літера, 2017. 408 с.
4. Забужко О. Наша Європа. Збірка есеїв. Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2025. 304 с.
5. Крупник Л. Візіонери порозуміння. Український тиждень. 31.10.2020. URL: <https://tyzhden.ua/vizionery-porozuminnia/> (дата звернення: 08.12.2025).
6. Кундера М. Викрадений Захід, або Трагедія Центральної Європи / пер. Л. Кононович. Львів : Видавництво Старого Лева, 2025. 80 с.
7. Леклерк Ж. Соціологія інтелектуалів. Львів : Ахілл, 2009. 160 с.
8. Міхнік А. Чеслав Мілош та нова Європа. Громадянська Освіта – Харківська правозахисна група. 10.11.2011. URL: <https://archive.khpg.org/osvita/index.php?id=1320920099> (дата звернення: 08.12.2025).
9. Мілош Ч. Поневолений розум / пер. Б. Струмінський. Мюнхен : Сучасність, 1985. 264 с.
10. Мілош Ч. Велике князівство літератури. Вибрані есеї. Київ : Дух і Літера, 2011. 440 с.
11. Мілош Ч. Родинна Європа. Львів : Літопис, 2007. 390 с.
12. Нарвселиус Е. Українська інтелігенція у пострадянському Львові : наративи, ідентичність, влада. Academic Studies Press, 2025. 434 с. (Ukrainian-Language Open Access Series). URL: <https://doi.org/10.1515/9798897830602>.
13. Поліщук Я. Розум поневолений і визволений. Український тиждень. Спецпроект «Чеслав Мілош: літописець XX століття». 2011. С. 21.

14. Рябчук М. Актуальність Мілоша. Український тиждень. Спецпроект «Чеслав Мілош: літописець XX століття». 2011. С. 18–20.
15. Рябчук М. Про роль публічного інтелектуала в суспільстві. ZAXID.NET. 30.12.2010. URL: https://zaxid.net/pro_rol_publicznego_intelektuala_v_suspilstvi_n1119740 (дата звернення: 08.12.2025).
16. Сливинський О. Поет, що говорить правду: Чеслав Мілош і життя поміж війнами. Читомо. 30.06.2022. URL: <https://chytomo.com/poet-shcho-hovoryt-pravdu-cheslav-milosh-i-zhyttia-pomizh-vijnamy/> (дата звернення: 08.12.2025).
17. Ф'ют А. Бути деінде. Український тиждень. Спецпроект «Чеслав Мілош: літописець XX століття». 2011. С. 14–17.
18. Чижевський К. Малий центр світу. Нотатки практика ідеї / пер. К. Москалець. Львів : Видавництво Старого Лева, 2025. 248 с.
19. Bauman Z. Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change. Eastern European Politics and Societies. 1987. Volume 1, Issue 2. p. 162–186.
20. Janion M. Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi. Warszawa : Wydawnictwo Krytyki Politycznej, 2024. 296 p.
21. Kotkin S., Gross J. Uncivil Society 1989 And The Implosion Of The Communist Establishment. New York : Modern Library, 2009. 256 p.
22. Majchrzak G. Kryptonim „Poeta”, czyli wizyta Czesława Miłosza w Polsce w 1981 r. oczami Służby Bezpieczeństwa. Portal historyczny – Dzieje.pl. 07.10.2020. URL: <https://dzieje.pl/rozmaitosci-historyczne/kryptonim-poeta-czyli-wizyta-cheslaw-milosza-w-polsce-w-1981-r-oczami> (дата звернення: 08.12.2025).
23. Said E. Reflections on Exile and Other Essays. Cambridge : Harvard University Press, 2000. 617 p.

24. Said E. Representations of the Intellectual. New York : Vintage Books, 1994. 144 p.
25. Weber M. Essays in Sociology. Translated and edited by H. H. Gerth, C. W. Mills. London : Routledge, 1991. 371 p.